

॥ तरंगमाळा ॥

आंक २ जो.

धर्म.

श्लोक.

॥ अस्थिरं जीवितं लोके अस्थिरे धन यौवने ॥

॥ अस्थिराः पुत्र दाराश्च धर्म कीर्ति द्वयं स्थिरं ॥

अर्थ—“लोकभां जिवित अस्थिर, धन न्ने
अन अस्थिर, स्त्री पुत्रादि अस्थिर परंतु धर्म
तथा कीर्ति अ स्थिर छे.”

आर्यो आ विचार शुं तभारे ध्यानभां रा
अवा लायक नथी ?

अभहावाह

आडीयाभां भेटेता ज्ञपीतां परदास त्रिभुवनदासना
भकानभां हितेच्छु प्रेसभां नेशंग भणज्य

૨૧૬૬

॥ તરંગમાળા ॥

આંક ૨ જો.

ધર્મ.*

લોક.

॥ અસ્થિરં જીવિતં લોકે અસ્થિરે ધન યૌવને ॥

॥ અસ્થિરાઃ પુત્ર દારાશ્ચ ધર્મ કીર્તિં દ્વયં સ્થિરં ॥

અર્થ—“લોકમાં જીવિત અસ્થિર. ધન જો
બન અસ્થિર. સ્ત્રી પુત્રાદિ અસ્થિર પરંતુ ધર્મ
તથા કીર્તિ એ મેજ સ્થિર છે.”

આર્યો આ વિચાર શું તમારે ધ્યાનમાં રા
ખવા લાયક નથી?

અમદાવાદ

આડીયામાં મહિતા જી પીતાંબરદાસ ત્રિભુવનદાસના
મકાનમાં હિતેચ્છ પ્રેસમાં જોશંગ મુળજીએ છાપી.

સંવત ૧૯૪૦ મને

સ્વર્ગવાસી

નેત્રમણિ, હૃદયદિપક, પરમ પ્રીયમિત્ર

પરમાદરાય ગોવંદરાય—

લે આ લઘુ ગ્રંથ તારી યાદગારીને સારૂ 'તનેજ અર્પણ કરું છું. તારા ફોડેલા અંકુરની અર્પણપત્રિકા તનેજ છાનો છે. તારી શુદ્ધ નિતી, રૂડી રિતી, સંપૂર્ણ રનેહયુક્ત પ્રીતિ, તથા દેશ કસ્યાણુ અર્થે ઉત્સાહ ભરેલી શ્રેષ્ઠ ઉત્કંઠતાઓ, આથીજ તારી ક્રીમત થઈ શકે એવી નહોતી.

અપશોશ!! અપશોશ!!! અજ્ઞાએની ભરેલી ગેખી કુદ્રતે, તા. ૪ જુન સને ૧૮૮૩ તથા સંવત ૧૯૩૯ ના વૈશાખ વદ ૧૪ ને સોમવારને રોજ, અમને અત્યંત દીલગીરીમાં ડાઠી દઈ, તને ભરજીવાનીમાં જગતનિયંતાએ ઉપાડી લીધાં છે. અને સર્વ શ્રેષ્ઠ ધારણાનો અંત આણેલો છે. ખેર ઇશ્વર ઇચ્છા, પણ તારી દેશના કસ્યાણુની રૂડી ધારણાઓ પણ તારી સાથેજ લય થઈ છે, તેથી મારા હૃદયમાં જખરો ધા લાગેલો છે.

મનહરદીપ્ત ઈઆ કવિત.

પ્રેમથી ધરાવનાર પ્રેમી પરમાદરાય,
દેશહીત ધરનાર દીલદાર ગયો ક્યાં?

દેશદેહ હીતકારી વિચાર કરવાને ચાર,
 પાછો પ્રેમ ધરીને પ્રીતથી વદીશ ક્યાં?
 કીવેલા વિચાર તારા દેશ હિતકારી સારા,
 ગ્રંથ ગુંથવાના ઘડી ઘડી દુઃખ આપેછે;
 ગ્રંથણુ ઠાંકેલા તારા તિવ્ર બુદ્ધિકેરા સારા,
 જોઈ દીલદાર દાહ દીલમહી લાગે છે. ॥૧૧॥
 મીતી નીતિ રૂડી કેરૂં કોડેલું અંકુર તારૂં,
 વળી સ્નેહ નેહ પાસ નેન નીગલાવે છે.
 વિવેકી વિચાર વિચને વિશેષ લાભકારી,
 વિહાર ન પામ્યા તેથી દીલ દુઃખ દાન્ય છે;
 બીરજ ન ધરે તન બીરજ તું બીન બીર,
 ખણુ ધાર્યું જાણી ધૈર્યનું બીર ધાર્યું;
 વિવેકી વિચાર તારા દેશ હીતકારી હતા,
 તેથી અર્પી ગ્રંથ આને ચિતે ચેન માનું છું. ॥૧૨॥

લી. સ્વદેશ શુભ ઇચ્છક અર્ણુ રજ
 દેશામ. ધી. ન.

પ્રસ્તાવના*

આર્ય જનોના મહત્ત્વ પુસ્તકોનો આભાષ, આર્ય જનોના અંતઃકર્ણને જરા લાગણી કરે એ હેતુથી, આ અંક લખવામાં આવેલો છે. આ વિષય જેમ જેમ ખિડાય, તેમ તેમ વિશાળતા પકડતો જાય એવો છે. પરંતુ આ નાના અંકમાં જેમ અને તેમ ટુંકાણમાં લખી, એનો અલ્પ સંકેતરૂપી આભાષ આપેલો છે. અને તેને લીધે કેટલેક ડેકાગ્રી લખાણની દૃષ્ય બોહિળા અર્થનો સમાસ કરતી કઠણ થઈ હશે, તો તેને માટે વાંચનાર સુજનો ક્ષમા કરશે એવી આશા છે.

આ અંકને વધારે ટુંકાણમાં લખવાનો હેતુ એ છે કે, એની આઘી કીમત પડવાથી બોહિળો પ્રસાર થાય. પરંતુ હવે પછી સદ્ગ્રહરચો તરફથી સદરહુ વિષયને, સારા આકારમાં બહાર પાડવાને જીજ્ઞાસા બતાવવામાં આવશે તો, વખત મળે તેમ થવા ધૃષ્ટિર ધૃષ્ટિ બળવાન છે.

આર્ય ગ્રંથોના કઠણ વિષયમાં જન માધુ માટે છે, તે એક બાળક અંદરને હાથમાં લેવાને ધૃષ્ટિ કરે તેવું છે. અર્થાત્ આ વિષય માસી જ્ઞાન શક્તિ ઉપરાંતનો છે અને તેને લીધે ઘણા દોષો રહ્યા હશે, તો તેને માટે સદ્ગ્રહરચો માસી બલવા સાંકડું મન ન કરતાં, મને રૂઢી શીક્ષા સાથે જોડશે એવી આશા છે.

સંવત ૧૯૪૦ ના }
વૈશાખ વદ પ. }

કર્તા.

તરંગ માઝા.

૬૫૭૨૧.

આર્ય અધમવૃત્તી તજી, આર્ય ધર્મથી ચાલ;
તેથી જાહે પુરૂષાર્થ તું, અચીત બનિશ નિહાલ. ૧

સાંપ્રત કાળમાં અનાદી વેદધર્મ પ્રતિદીન દુરદશામાં આ-
વતો જાયછે તથા ધર્મ પ્રસાદ ગ્રહણ કરવાને જ્યારથી આર્યો
અર્ચીયુક્ત થયાછે, ત્યારથી આર્યોની સ્થિતિ ધર્મ, અર્થ, અને
કામમાં નીસતેજ વીર્યહિન થતી ગઈછે. તેને પ્રકાશીત રીતે શ્રેષ્ઠ
સ્થિતિમાં આણવાને યત્ન કરવો એ અવશ્યનું છે. મહાલૌકીક
રીક્ષિ સિદ્ધિ તથા સુખસત્તા આદી સર્વ સુખો, તથા પારલૌ-
કીક જ્ઞાન આદી સર્વ ફલો, આર્ય ધર્મના વર્ણાશ્રમાદી માર્ગને
ગ્રહણ કરી વેદધર્મને પ્રકાશીત કરવાથી પ્રાપ્ત થાય એ નિઃસંદેહ
છે, અને સદરહુ પુરૂષાર્થ પ્રાપ્ત કરવાને યથાસ્થિત લક્ષ અપાતું
નથી, એ આર્યોને સંપૂર્ણ ખેદકારક છે.

નિવૃત્તિના તથા પ્રવૃત્તિધર્મના શુભાશુભ કર્મ તેની ક્રિયા
તથા તેના મંત્રની ફળસિદ્ધિ. તથા યોગની ક્રિયાથી થતી સિદ્ધિ

૧ ધર્મ, અર્થ, કામ અને જ્ઞાન. એ ચાર.

૨ આ લોક. ૩ પરલોકીક.

(૯)

સદરહુ આર્યશીષજનોએ સિદ્ધ કીધેલી ધર્મવ્યવસ્થામાં, મંથમ કાળમાં સુધારાના નામથી વગર સમજે ડાલમડોળ કરનારા ઉત્સાહીઓને સમજણ નહી પડવાથી; ઉપર કહેલી ધર્મવ્યવસ્થાનો અનાદર કરી અસંભવીત ખાટી છે, એમ ખીંકારપાત્ર બકવા પ્રશ્નનિતીમાં કહેલી શીયાળની વાતની માફક દ્રાક્ષ ખાટી છે કોણ ખાય, એ મુજબ ચલાવ્યો. પરંતુ ધર્મકર્મની વ્યવસ્થા જુદીજ છે. તેને સમજ્યા શિવાય લઘુશુદ્ધિના સાહસિકોએ પરધર્મી વિચારના માહમાં લપટાઇ, ઇંદ્રવર્ણના કૃષ્ણની માફક દેદિધ્યમાન દેખાતા પરાયા વિચારને પશારવાને ને વર્તણુંક વર્તીવી, આર્યોને સંશયો ભ્રમિત કીધાછે તેથી આર્યોને ઘણુંજ નુકશાન થયું છે.—કર્મની સિદ્ધિ સંપાદન કરવાને ધર્મની રૂડી પદ્ધતિ—ચિત્તશુદ્ધિ, મંત્રશુદ્ધિ, દ્રવ્યસામગ્રીની શુદ્ધિ, તથા આર્યજનોના મેષ્ટ આચાર વિચાર ઉપર આધાર રાખે છે. અને તેને અનુલક્ષી વેદધર્મની રૂડી વ્યવસ્થા છે. ચિત્તશુદ્ધિના બળની કળા કળી શકાય તેવી નથી. ચિત્તશુદ્ધિ શુદ્ધ ધર્મ કર્મથી સંશય રહીત શુદ્ધિ યુક્ત થાય તો, પરમાત્માનું સ્વરૂપ જ્ઞાન થાય. પરંતુ એ વિષયને સમજવાને વીરલાજ અધિકારી હોય છે. એ વિષય સંપન્નની જ્ઞાન સંપાદન કરવા અધિકારી થવા અનેક જન્મના સત્કર્મ જોઇએ એમ આર્યશીષ જનોએ માનેલું છે. સદરહુ પરમાત્માનું સ્વરૂપજ્ઞાન યથાર્થ સમજવાને અત્યંત અઘીયુક્ત પરિશ્રમ, સદ્વિદ્યા, સત્કર્મ, તીક્ષ્ણ બુદ્ધિ,

(૯)

અવલુ, *મનન તથા *નિદિધ્યાસન આદિની સંપૂર્ણ જરૂર છે. અને તેને સમજવાને યોગ્ય થવા આવેલા જીસાથુઓને સાડ ઉતર મીઠાંશા (બ્રહ્મસુત્ર) અને ઉપનીષદકાંડ છે. પરંતુ સામાન્ય સમુદાયને માટે તો કર્મઉપાસનાનીજ જરૂર છે. અર્ધાંશુ થઈ શુદ્ધિયુક્ત કાર્યમાં તત્પર રહી નિત્યનૈમીતીક કર્મગ્રહણ કરી નિયમને નિશ્ચયતામાં રાખી વર્તવું એ મહાસીધ્ધિ આણનારાં રૂડાં કર્મો છે.

જે ધર્મ કર્મની રૂડી વ્યવસ્થાથી, આપણા આદિકાળના આર્યો પ્રકાશીત ઉન્નતિમાં ઝળક્યા હતા તથા વખણાયા હતા, તે ધર્મ ઉપર સાંપ્રતકાળના સ્વચ્છંદીજનો, પોતાના ધર્મની વ્યવસ્થા જાણવાની, તથા પરાશા ધર્મનું ખરું ખોટું બળ સમજવાની, સ્પૃહા ન રાખતાં અવર જનોની કૃતિ ઉપર માહીત થઈ પરાધુ એજ શ્રેષ્ઠ છે, એમ ઉજળું ઉજળું એટલું બધુંએ દુધ સમજી આકડાના રથને ગ્રહણ કરવા રૂપ નાસ્તીક વૃત્તી કરતા જાય છે એ અયોગ્ય છે. આદિધર્મ વ્યવસ્થા ઉપર આર્યસંતતી આવેતો, આદિકાળની ઉંચ્ચ સ્થિતિને પામવાને યોગ્ય થાય. કેમકે એથીજ આર્ય સંતતિ આદિકાળમાં ઉંચ્ચ સ્થિતિના શીખર ઉપર આવી હતી. અને આવે—પરંતુ આર્યો ધર્મ વ્યવસ્થા ઉપર લક્ષ નહીં આપેતો આકડાનું દુધ પીધે જે

---

*બ્રહ્મનું જે ચિંતવન તેને મનન કહે છે. *બ્રહ્મમય વૃત્તિની સ્થિતિને નિદિધ્યાસન કહે છે.

મ તનપીડીત થાય છે, તે પ્રમાણે આર્ય સંતતી પારલૌકીક તથા ધિલૌકીક સર્વ સુખદ તત્વથી હીન થઈ, દુઃખના દાહમાં બળતી ઝળતી રહેશે; એ નિઃસંદેહ છે.

સાંપ્રત ઉછરતી આર્ય પ્રજા આદી ધર્મનું ખરૂં તત્વ તથા સ-મજતી તેથી તેનું ચિત્ત અશુદ્ધાયુક્ત અવ્યવસ્થીત રહેછે, અને તેને લીધે નાસ્તીક થતી જાય છે. તથા આર્ય પ્રજાના ધર્મ સં-બંધી કામમાં આગેવાનપણ્ય કરનાર ખાલ્લો છે તેઓ પ્ર-તિબીન વેદથી તથા ધર્મ કર્મથી ભણ થતા જાય છે.

અધાં કારણે સાથે આ બે કારણે આર્ય પ્રજાના ધર્મની અધમ સ્થિતિ કરનાર મુખ્ય છે. તેને રૂડી વ્યવસ્થામાં લાવેથી ધર્મ વ્યવસ્થા થયેશ્ચ મુધરે. અને ધર્મ વ્યવસ્થાને સુધારવાને લક્ષ આપવું એ દરેક આર્યપુત્ર રૂપે મદ રાખનાર આર્ય પુત્ર ની ફરજ છે. કેમકે આર્ય મંડળની મહત્તા ધર્મની રૂડી વ્યવ-સ્થાથીજ રહી છે. જો ધર્મનું રૂઝું બંધન આર્યસ્થાનમાં ઢઢ ન હોતતો, હજારો વર્ષ થયાં પરદેશીઓના હલ્લાઓથી કચ-રાવું તથા પરધર્મની આશુમાં રહેનારૂં આપણું આર્યસ્થાન, આર્યધર્મની સ્થિતિને થ'ભાવી શકત નહી. અને રામન લોકોની જોડી સ્થિતિ થઈતેની સ્થિતિ યાત. રામન લોકોમાં કુલાચાર નો પ્રતિબંધ હતો તે દુટ્યો, તે સાથે તેઓની સર્વ શ્રેષ્ઠ સુ-ખદ સંપત્તી તથા રાજ્ય સત્તા ગ્રામીજપ થઈ ગઈ. અને રામન નામનો મનોહર શબ્દ સાંપ્રતકાળમાં કાને પડવો દુર્લભ થઈ

પડયો છે. એ પરિણામ કુલાચાર બંધનના ભાગવાથી થયું છે. અને તેમજ જો આર્યમંડળ ધર્મ વ્યવસ્થાની કુડી સ્થિતિ કરશે તો શામન લોકોના જેવા હાલ થયા તેવા થવાને અશક્ય નથી. કેમકે શામનોની રચના કુલાચાર બંધન ઉપર હતી, તેવી આર્ય મંડળની રચના ધર્મ વ્યવસ્થા ઉપર છે. અને જેમ જેમ આર્યો ધર્માચરણને સુદૃઢ કરતાં જશે, તેમ તેમ ધરલોકીક તથા પારલોકીક સર્વ કર્મની સિદ્ધિને પામશે. શુદ્ધ રાજ્યની-તિમાં લખ્યું છે કે.—

॥ વિના સ્વધર્માન્નિસુખં સ્વધર્મોદિ પરંતપઃ

॥ તપઃસ્વધર્મ રૂપંયત્ વર્દિતં યેન વૈસદા

॥ તસ્યદેવાઃકિંકરાસ્યુઃકિંપુનર્મનુ જામુવિ?

અર્થ—સ્વધર્મ વિના સુખ નથી, સ્વધર્મ એજ માદુરં તપ છે. જેણે સદા સ્વધર્મ પાલનરૂપ તપ વધાર્યું તેના દેવતાઓ કિંકર છે, તો પૃથ્વી ઉપર મનુષ્ય હોય એમાં કેહેવુંજ શું?

ધર્મને રૂડી સ્થિતિમાં લાવવાને માટે પ્રથમ વેદને આશ્રય અપાવો જોઈએ. અને વર્ણાશ્રમધર્મને અળકાવવો જોઈએ. વર્ણાશ્રમનો ખુલાસો એવો છે કે—બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રી, વૈશ્ય અને શુદ્ર એમ કર્મ પ્રમાણે ચારવર્ણો જે આદિકાળના મહાત્માઓએ સિદ્ધ કીધેલી છે તે, તથા આશ્રમ—બ્રહ્મચર્ય, ગૃહસ્થ, વાનપ્રસ્થ અને સન્નાસ એ દીક્ષાઓ પ્રમાણે વર્તવાનો ધર્મ. ધર્માચરણના

કર્મ એ પ્રકારના છે. સકામ અને નિષ્કામ, નિષ્કામ કર્મ
 એટલે જ્ઞાન પૂર્વક કૃણની ધરિયા ન રાખતાં સત્કર્મ કરવાં તે,
 એટલે જ્ઞાન માટે જે નિવૃત્તિના કર્મ કરવાં તે. અને સકામ
 કર્મ એટલે પારલૌકિક સ્વર્ગાદી સુખોની ધરિયા, તથા મહલૌકિક
 સુખની અધિક અધિક વૃદ્ધિની ધરિયાથી પ્રવૃત્તિ કર્મ કરવાં
 તે.—નિષ્કામ એટલે નિવૃત્તિ લક્ષણુ ધર્મનું આચરણુ આચર-
 વાને ખીન્ને ખીન્ને સકામ કર્મથી, એટલે પ્રવૃત્તિ લક્ષણુ ધર્મના
 કર્મની ઉપાસનાથી યોગ્ય થવાય છે. કેમકે અંતઃકર્ણને તણુ દોષ
 લાગેલા છે. મલ્લ, વિશેષ અને આવર્ણ (અસ્થાન). મલ્લ એ થુ
 ધ અંતઃકર્ણથી નિષ્કામ કર્મ કરેથી દૂર થાય છે. વિશેષ એ
 આચાર વિચાર યુક્ત ઉપાસના કરેથી દૂર થાય છે. આવર્ણ
 એ જ્ઞાનથી દૂર થાય છે, એટલે વિશેષ આદિ દોષોને દૂર કરી પ
 ણી અધિકારી પણું પ્રાપ્ત થાય છે. માટે કર્મ ઉપાસનાને અ-
 ધાથી મહણુ કરવી. કર્મ ઉપાસનાના સત્કર્મો કરેથી વૃદ્ધિની
 મલીનતા દૂર જઈ અંતઃશુદ્ધિ થાય, એટલે ધ્વિર પ્રત્યે લક્ષ
 બેશી પ્રેમ ઉત્પન્ન થાય. અને જેમ જેમ વીરેષ કર્મ ઉપાસ-
 નામાં તથા ધ્વિર સંખંધી જ્ઞાન સંપાદન કરવાને વધતાં જાય,
 તેમ તેમ ધ્વિર પ્રત્યે શ્રીતિ વૃદ્ધિમય થઈ અંતઃકરણુ દ્રઢ થતું
 જાય. આખરે નિષ્કામ કર્મનો અધિકારી થઈ થથાર સંપૂર્ણ
 જ્ઞાન પ્રાપ્ત થએથી જ્ઞાનને પ્રાપ્ત. અર્થાત—કર્મ ઉપાસનાના
 માર્ગથી ચડતાં ચડતાં નિષ્કામ કર્મ ઉપર જવું. પ્રવૃત્ત કર્મ ઉ

(૧૩)

પાસનાને પડતી સુકી થઈ પેદાંતિ થવું એટલે દુર્ગતી કરનાર છે. માટે મારે નમ્ર મત એછે કે—આર્ય શીજ જનોએ જે યથાર્થ યાદ કીધેલા છે તે ધર્માચરણથી વર્તવું એ યોગ્ય છે. કેમકે ધર્મ સિવાય પરલોકમાં કોઈ મદદનીશ નથી એમ મનુ ભગવાને કહે લું છે. અને તેના ઉપર શ્રદ્ધા રાખવી એ યોગ્ય છે.

શ્લોક,

નામુત્રાદિ સહાયાર્યં પિતા માતાચ તિષ્ઠતઃ

ન પુત્રદારા ન જ્ઞાતિ ધર્મસ્તિષ્ઠાતિ કેવલં:॥

આર્ય—“પરલોકમાં પિતા, માતા, પુત્ર, સ્ત્રી અને સાતિ એ કોઈ સહાય કરવા ઉભુ થવું નથી. પરંતુ એક ધર્મજ માત્ર સહાય મળે ઉભા રહેછે.”

આર્ય—સાત્રતકાળમાં કાળને અનુસારે તારી સ્થિતિ, ધર્મ, અર્થ, અને કામના સંબંધમાં, છીજ બિજ કેમકેથી કૂડી કનીજ અને દયાપાત્ર છે. તેના સંબંધમાં જરાપણ મનન ન કરતાં, તારા મદમાંને મદમાં નહીના પ્રવાહની પડીમ આશ્વે જાયછે તે ઠીક નથી. વિચાર કર—સમય પરત્વે તારી સ્થિતિને સંભાળ—ને આર્ય બાંધવાની સ્થિતિને સુધારવાને ચત્ક કર. ધર્માચરણ સર્વથી શ્રેષ્ઠ છે. પદ્માદિ પ્રાણીઓમાં ને મનુષ્ય પ્રાણીઓમાં પ્રાણી રૂપે ઘણીક આશીશ્વરોમાં સમ દેખાય છે. પરંતુ કયા માનુષ્ય તત્વને લીધે, પદ્માદિ

પ્રાણીઓમાં અંતર રહી માનુષ્ય શ્રેષ્ઠ છે? તો તે ફક્ત એજ કે—મનથી તર્ક વિતર્ક કરી નિશ્ચય કરી નિશ્ચયતાથી વર્તવું તથા ધર્મનું પાલન કરવું, એજ મનુષ્યોને મનુષ્યતા, આપનાર શ્રેષ્ઠ તત્વ છે. એટલે ધર્મથી વિરક્ત રહેનાર માનુષ્ય પશુવત્ છે.

ધર્મ એટલે શું? એ સમજવાની ઘણી અવશ્યતા છે. એની પ્રસંગે પ્રસંગે માહાત્માઓએ ઘણીક વ્યાખ્યાઓ કરેલી છે. ધર્મ શબ્દની વ્યાખ્યા, ન્યાય શાસ્ત્રના કર્તા કણ્વાદેશ્વરે નીચે પ્રમાણે કરી છે.—જેથી સ્વર્ગ અને મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય તે ધર્મ અથવા આલૌકિક સુખ અને દુઃખનો આત્યંત વિરામ જેથી થાય તે ધર્મ. વળી “યોગ” અર્થે એમ લખેલું કે—ધારણ કરનાર એટલે પડતા મનુષ્યોને ધરી અથવા ગ્રહણ કરી રહેલો તે. ધર્મનો સ્પષ્ટ અર્થ સર્વને માન્ય થાય એવો તો એજ છે કે—આચાર, પ્રાયશ્ચિત્ત અને ન્યાય એ ત્રણ મુખ્ય વિષયમાં જે શીક્ષા, એટલે રૂઠો બોધક માર્ગ બતાવ્યો હોય છે તે. અથવા વેદશાસ્ત્રમાં કહેલો વિધી, અથવા શ્રુતિ સ્મૃતિમાં કહેલી જે આત્મા (એટલે તેમાં કહેલો જે વિધી તેને અનુસરવું) તે ધર્મ. અથવા જેનું અનુષ્ઠાન કરેથી આ લોકમાં અને ૧-રલોકમાં અનિષ્ટ નાશ થઇ ધર્મની પ્રાપ્તિ થાય છે તે ધર્મ.—એ વો રૂઠો ધર્મ કે જે ઇલૌકિક અને પારલૌકિક સર્વ સુખને સંપાદન કરે એવો છે તેને જાણવાની કોને અપેક્ષા ન હોવા એવો કોણ ગમારે હોય કે તે, ઇલૌકિક અને પારલૌકિક

ખંને સુખથી ભ્રષ્ટ થઈ દુઃખી થવા ખુશી હોય? અમને તે, ખાત્રી છે કે, આર્ય વીર્યથી ઉત્પન્ન થયેલો આર્ય તો, સ્વધર્મમાં તત્પર રહી ધર્મભ્રષ્ટ ભુંડાના ત્રા સામું સ્પષ્ટ ધિકાર બતાવે એ નીઃસંદેહ છે.

કાળ વશાત્ સાંપ્રત પ્રસંગમાં જે કંઈ ભાળેભાવે થયું છે તેની શીકર કરવી યોગ્ય નથી. પણ આર્યો હવે તમે શુદ્ધિમાં આવો અમે વિચારે કે, ધર્મ સંખંબી જ્ઞાન મેળવવાને આપણામાં કયા કયા અંચો છે. તેમાં શું લખ્યું છે. અમે આપણે કયે રસ્તે ચાલવાથી ઇહલૌકીક તથા પારલૌકીક સુખ તથા માક્ષ મેળવાય તેનો અધિકાર પરત્વે વિચાર—એ સંખંબી સોધન થવું યોગ્ય છે. સદરહુ જ્ઞાન સંશોદન કરવાને ઘણા અંચો આદિ લખાયલા છે. પરંતુ જે કોઈ વિદ્વાન તે સર્વનો યથાર્થ, સારાંશ ટાંચો, એક અંચરૂપે બહાર પાડે તો ઘણો લાભ થાય. અમે આશા છે કે એવા અંચની જોઈ પુરીપાડવાને કોઈ વિદ્વાન માથે લીધાવિના રહેશે નહીં. જેકે ધર્મ સંખંબી જ્ઞાન મેળવવાને સાંપ્રતકાળમાં સાધન ઘણા અનુકુળ થતાં જાય છે. તોપણ એકદિ એવો અંચ હોય તો જલદીથી સર્વ તત્ત્વ જાણી શકાય.

ધર્મ સંખંબી જ્ઞાન થવાસાઝ આર્ય લોકોના શાસ્ત્રો છે. તે ત્રણ પ્રકારના છે.

ઋત, અર્ષ અને વૈશ્વ.

ઋતશાસ્ત્ર—ઋતસ્ય શ્રુતિ અથવા વેદ. તે ચાર છે. ઋગ્વેદ,

યજુરવેદ, સામવેદ અને અથર્વવેદ એ દરેકની હદ—સહિતા, પ્રાક્ષણ, આરણ્યક, ઉપનિષદ, પરિશિષ્ટ અને સુત્ર સુધી ગણાય છે. તે સમગ્રનું નામ શાખા કહેવાય છે. ધર્મ પ્રત્ન પ્રતિપાદક મંત્ર પ્રાક્ષણાત્મક વેદને અપૌરુષેય (મનુષ્યે નહીં રચેલા એવા) પણ કહેવાય છે.

આર્યશાસ્ત્ર—એટલે મહર્ષિઓએ રચેલા શાસ્ત્રો તેમાં ઉપવેદ આયુર્વેદ, ધનુર્વેદ, ગાન્ધર્વવેદ, અને અર્થવેદ; એ ચાર વેદના ઉપવેદ ગણાય છે.

વેદાંગ—શિક્ષા, કલ્પ, વ્યાકરણ, નિરૂક્ત, છંદ જ્યોતિષ, એ વેદના અંગ ગણાય છે.

ઉપાંગ—સાંખ્ય શાસ્ત્ર, પાતાંજીય શાસ્ત્ર, ન્યાય શાસ્ત્ર, વૈશેષિક, મીમાંસા શાસ્ત્ર, (એના પૂર્વ અને ઉત્તર એવા બે ભાગ છે) એ ષટ્ શાસ્ત્રને વેદના ઉપાંગ કહે છે. એ બધાનો યથાર્થ અભ્યાસ કરી ત્યારે તેને સ્વાધ્યાયનું અધ્યયન કરવું એમ કહેવાય. ઈયા સાંગોપાંગ વેદોપ વેદાધ્યાયન કણું છે એમ કહેવાય. એ ને એટલા અભ્યાસ કરી તેજ પ્રાક્ષણ તેના યથાર્થ યોગ્ય અર્થમાં પ્રાક્ષણ કહેવાય.

ધર્મશાસ્ત્ર—તેમાં સ્મૃતિઓ પુરાણો અને ઉપપુરાણો દિક આવી જાય છે. તથા શાંકશાસ્ત્ર, વૈષ્ણવ તંત્ર, શૈવતંત્ર આદિ પણ ધર્મશાસ્ત્રના અંતર્ભૂત છે.

સ્મૃતિઓ—મનુ સ્મૃતિ, યાજ્ઞવલ્ક્ય સ્મૃતિ, વિશ્ણુ સ્મૃતિ, હરિતસ્મૃતિ, દક્ષસ્મૃતિ, ગૌતમસ્મૃતિ, અંગિરસ સ્મૃતિ, ઉશનસ સ્મૃતિ, બૃહસ્પતિ સ્મૃતિ, શાતાતપ સ્મૃતિ, પરાસર સ્મૃતિ, દેવલ સ્મૃતિ, આપસ્તંબ સ્મૃતિ, આશ્વલાયન સ્મૃતિ, અત્રિ સ્મૃતિ, શંખ્ય સ્મૃતિ, વસિષ્ઠ સ્મૃતિ, નારદ સ્મૃતિ, સંવર્ત સ્મૃતિ યમ સ્મૃતિ, શુક્રસ્મૃતિ, વ્યાશ સ્મૃતિ, કાત્યાયન સ્મૃતિ, ધૃત્યાદિ.

પુરાણ—એ અરાઢ છે.—બ્રહ્મ પુરાણ, વિશ્ણુ પુરાણ, શિવ પુરાણ, ગરૂડ પુરાણ, લિંગ પુરાણ, નારદીય પુરાણ, ભગવત પુરાણ, અગ્નિ પુરાણ, સ્કંદ પુરાણ, ભવિષ્યોત્તર પુરાણ બ્રહ્મવૈવત પુરાણ, માર્કંડેય પુરાણ, વામન પુરાણ, વરાહ પુરાણ, મત્સ્ય પુરાણ, કૂર્મ પુરાણ, બ્રહ્માંડ પુરાણ, નૃસિંહ પુરાણ,

ઉપ પુરાણ—કાલીકા પુરાણ, ગણપતિ પુરાણ, તથા ભગવતિ પુરાણ આદિ એ પણ અરાઢ કેહેવાય છે. પરંતુ તેનો કંઈ નિયમ નથી.

પૌરુષ શાસ્ત્ર—ઐત્રલે રૂપિયોના સમય પછી થયેલા ગ્રંથો, તેને નિબંધ, વિદ્યા, વાદ, સિદ્ધાંત, આર્ક, દર્પણ, મયૂખ, રત્ન, રહસ્ય, રાજ્ય, વિવેક, સંગ્રહ ઇત્યાદિ નામ અપાય છે.

હપર લખેલા શ્રૌત, આર્ષ, અને પૌરુષશાસ્ત્રોથી આર્યજનોના ઐત્ર ગ્રંથો કયા કયા છે; તેનો સ્પષ્ટ ભાષ થાય છે. સદરહુ ગ્રંથોમાં શું ભાષ કાપેલા છે તે જાણવું અવશ્યનું છે.

અને તે જાણે તોજ આર્થિ બુદ્ધિનું શું રૂપ છે તે, એટલે ધર્મ, આર્થ, કામ તથા મોક્ષના સબંધમાં કેવી રચના છે તેનો યથાર્થ બોધ થાય. સદરહુ ગ્રંથોનો સારાંસ લખવો એ ધ્યાનુજ કઠણ છે, તેને જો કોઈ વીદ્વાન લખવા બેસે તો ધણો કાળ વહી જાય એ નીઃસંદેહ છે. પરંતુ કંઈક રૂડા ગ્રંથોનું અવલોકન કરેલું તેનો તથા સદ્ગ્રંથોથી શ્રવણ કરેલું તેનો લાભ લઈ, સદરહુ ગ્રંથોમાં શું વિવેચન કીધેલું છે, તેનો અભ્યાસનો અભ્યાસ નીરજીવ આભાષ આપું છું. અને તેમાં પણ કંઈક દોષ હોય તો આર્યજનો કપાકરી અને માફી બક્ષવાને સાંકડું મન કરશે નહીં એવી આશા છે.

શ્રીત શાસ્ત્ર—

ચારે વેદો—ના પૂર્વ ભાગમાં કર્મનો બોધ અને પ્રવૃત્તિ ધર્મ, ને ઉત્તર ભાગમાં જ્ઞાનને જ્ઞેય (નિર્ગૂણ) બ્રહ્મનું બોધન કરતાં નિવૃત્તિનો બોધ છે. એમાં કેટલાંક વચનોએ કરી જ્ઞેય (નિર્ગૂણ) બ્રહ્મનું અને કેટલાંક વચનોએ કરી ધ્યેય (સયુણ) બ્રહ્મનું બોધન કરેલું છે. એ ચારે વેદો મંત્ર અને બ્રાહ્મણ એ બે મળીને નીમ્નલા છે. એટલે સહિતાના મંત્રો અને બ્રાહ્મણ એ બેના મીશ્રણને વેદ કહેવામાં આવે છે.

આરણ્ય—એમાં જ્ઞેય એટલે નિર્ગૂણ બ્રહ્મનું પ્રતિપાદન, માયાનું ખંડન, અને કેવળ અદ્વૈત જ્ઞાન ભરેલું છે.

ઉપનિષદો—એમાં નિર્ગૂણ સયુણ રૂપે પરબ્રહ્મનું વર્ણન

તેમનો સ્તુતિ ભાગને મહાત્મ તથા ઉપાસનાથી થતી કૃણ શુ-
તિને ઉપાસનાનો વિષી બતાવેલો છે.

સુત્ર—એમાં સંહિતા તથા બ્રાહ્મણમાં કહેલા મંત્રોનો યથા
ચોગ્ય ઉપયોગ કરવો અને તે ક્યાં કરવો અને કેમ કરવો, ને
અમુક મંત્ર વડે અમુક કર્મ કરવું તથા વર્ણ પરત્વે કર્મનો
વિષી, ને સંસ્કૃત ભાષા હોય એમ વાક્યોના જોવું ચેરટ તેને
સુત્ર કહે છે.

આર્ષશાસ્ત્ર તેમાના ઉપવેદ—

આયુર્વેદ—એના કર્તા બ્રહ્મા પ્રજાપતિ, અધિની કુમાર,
ધન્વંતરિ, ચરક, તથા વાગ્બહાદિક છે. એમાં રોગોનું આદિ
કારણ, ઔષધ બનાવવાના વિષી, ને આયુષ્યના કાળના નિ-
યમો વર્ણવ્યા છે. તથા વનસ્પતિઓના તથા ધાતુ ઉપધાતુના
ઉપયોગ, અને રત્નાદિઓનું સોધનતથા મારણાદિ ક્રિયાઓ છે.

ધનુર્વેદ—એમાં અસ્ત્ર સસ્ત્ર આયુર્ધનો વિચાર કહ્યો છે.
આયુધો ચાર પ્રકારના છે. ૧ મૃક્ત, ૨ અમુક્ત, ૩ મુક્તમુક્ત,
૪ યંત્ર મુક્ત.

મુક્ત—એટલે હાથથી ચક્ર વિગેરે જે અસ્ત્રો ફેંકવામાં
આવે છે તે.

અમુક્ત—એટલે તરવાર, કટારી, ખંજર વિગેરે જે છુટા
ફેંકીને મારવાના કામમાં આવતા નથી એવા.

(૨૦)

મુક્તામુક્ત—એટલે જે કેંડ્રીને તથા ગ્રાહી રાખીને પાણુ મારી શકાય એવા બાણો, ખરદી, વિગેરે.

યંત્ર મુક્ત—યંત્ર મારફતે મારી શકાય એવું ગોળી, તી-ર વિગેરે.

મુક્ત—આયુધ એટલે જે કેંડ્રી શકાય એવા છે તેને અસ્ત્ર કહેવામાં આવે છે. અને અમુક્ત એટલે જે આયુધો તરવાર વિગેરે જેવા છે તેને અસ્ત્ર કહેવામાં આવે છે. એ ચારે પ્રકારના આયુધોના ખત્રા, વિષય, પશુ પતિ, પ્રજા પતિ, અગ્નિ, વરુણ આદિક દેવતાઓ ઉરવેલા છે તથા તે દરેકના મંત્રો નિરમાણ કરીએલા છે. તે આયુધોનો મંત્ર વડે વિષ્ણુ, મંત્ર સિદ્ધા, તથા આયુધના સંબંધમાં દેવતા સિદ્ધીના પ્રકાર, તથા યુદ્ધ પ્રસંગે શુકન મંગળ સંબંધી વિચાર, તથા આયુધો કેમ પકડવા, તથા યુદ્ધ પ્રસંગે કેવી રીતે વર્તવું, તથા આયુધોનું ધારેલા સ્થાન ઉપર વાગવું. વિગેરે યુદ્ધ પ્રસંગ સંબંધી તથા અસ્ત્ર શસ્ત્ર સંબંધી બોધનું બોધન છે. ધનુર્વેદ ચારપાદ રૂપે માહાત્મા વિશ્વામિત્ર રૂપિએ ખત્રા પ્રજાપતિ આદિકથી પ્રાપ્ત કરી પ્રસિદ્ધ કરીએલા છે.

ગાંધર્વવેદ—એમાં ગાયનના બેદો સ્વર, તાલ, મૂર્છના સહિત વર્ણવેલા છે. તથા વાણંત, નૃત્ય વિગેરેના બેદો વિસ્તારથી વર્ણવ્યા છે. અને પ્રસિદ્ધીમાં લાવનાર ભરત છે.

અર્થવેદ—એમાં ધન પ્રાપ્તીના ઉપાય સંબંધી વિચાર છે.

એમાં નીતિ શાસ્ત્ર, અલુ શાસ્ત્ર, શિલ્પ શાસ્ત્ર, તથા સૂપકાર, (પાક) શાસ્ત્ર વિગેરેનો સમાસ થાયછે.

નીતિશાસ્ત્ર—ઘણું છે. તથા ઘણા માહાત્માઓએ લખેલાં છે. તેમાં મૂખ્યત્વે કરીને આ સૃષ્ટિના વિકટ માર્ગમાં સુખ-શાંતિ કેમ જીળવવી, તથા ધર્મ, અર્થ, કામ અને માક્ષ એ ચારે પુરુષાર્થને કેવી રીતે સંપાદન કરવા તેનો બોધ છે.

સૂપકારશાસ્ત્ર—એમાં પાક કેવી રીતે કરવો, તથા તેના સાહિત્ય કેવાં જોઈએ વિગેરે વર્ણન છે.

અશ્વશાસ્ત્ર—એમાં ઘોડાની પરિક્ષા, તેને સુધારવાનો તથા ઉછેરવાનો વિધી. વિગેરે વર્ણન છે.

શિલ્પશાસ્ત્ર—એમાં રહેવાના સ્થાનોનું રચન, પુર ગ્રામ અશ્વલીકાઓનું નિર્માણ, કિલ્લાઓનું રચન કેમ કરવું તે તથા તેના સંબંધમાં ખીજા ઉપયોગમાં આવે તેવા સાધનો તથા શુભ વેળામાં તેમનો આરંભ તથા જમીનની માપણી તથા મંત્રોના વિધી છે.

અર્થવેદ એમાં શીલ્પ આદિક જેવા ઘણા વિષયો સમાય છે. એમાં મુખ્યત્વે કરી સૃષ્ટિના સુખને અનુકુળ કરનાર ઉદ્યમ માર્ગના ઉપયોગનું બોધન છે.

શિક્ષા—એમાં વર્ણુઆર કેવી રીતે કરવા એટલે ઉદાત્ત.

---

૧ રાંધવું. ૨. હવેલી. ૩. સ્વરનો એક ભેદ છે.

અનુદાત્ત, તથા 'રવરિત. એ સ્વરોના અક્ષરોનું ઉચ્ચારણ કયે કયે સ્થાનેથી કરવું; તેના સ્થાન આદિની વિવેચના છે. એટલે વર્ણોચ્ચાર સંબંધી વ્યવસ્થાના નિયમોનો રૂઠો બાધ બ તાવેલો છે એને વેદના અંગમાં ધ્રાણુ એટલે નાસિકા કલ્પી છે. એના કર્તા પાણિન છે.

કલ્પો-એમાં મંત્રવડે કર્મ કરવા, તથા ઉપાસના ને કર્મ કેવી રીતે કરવાં તે સંબંધી સૂત્રરૂપે વિવેચન કાઢેલું છે. એને વેદના અંગમાં હરથ એટલે હાથ કલ્પ્યા છે. એના કર્તા કા-ત્યાયન તથા આશ્વલાયનાદિ મુની છે.

વ્યાકરણ-એમાં સંસ્કૃત ભાષાના અર્થનું જ્ઞાન કેવી રીતે પ્રાપ્ત કરવું; તેના વિચારો તથા નિયમો વર્ણવ્યા છે, એ ટલે વ્યાકરણ એ ભાષાનું જ્ઞાન કરાવનાર મુખ્ય સાધન છે એને વેદના અંગમાં મુખ્ય કલ્પ્યું છે.

નિરુક્ત-એમાં વેદના મંત્રોમાં અર્થ સંબંધી જે સંદેહ હોય, તેના ખુલાસા સાથે સ્પષ્ટ વિવેચન છે. નિરૂક્તને વેદાંગમાં કર્ણુ કલ્પ્યું છે. એને યાસ્ક નામ મુનીએ ત્રીશ અધ્યાય રૂપે વર્ણવ્યું છે.

હંદ-એમાં ગાયત્રી આદિક છંદ, તથા મંત્ર શ્લોકવૃત્ત આદિની રચના કેવી રીતે કરવી તેના માપ આદિની સમજાવું

---

૪. એક ભાતનો સ્વર છે. ૫. એક સ્વર છે.

વાર્ણન કર્યું છે. એના કર્તા પીંગળ મુની છે. વેદાંગમાં એને પગ કહ્યાં છે.

જ્યોતિષ—એમાં ગ્રહનું ફરવું, તેમના સ્વરૂપ, અને ગ-
ણિતશાસ્ત્ર તથા ખગોળ સંબંધી તથા ભૂગોળ સંબંધી ખાજી
ધણી બાબતો છે. વેદાંગમાં જ્યોતિષને નેત્ર ગણ્યું છે. એના ક-
ર્તા આદિત્ય, ગર્ગ, તથા ભાલકરામાય વિગેરે છે.

ઉપાંગ—

સાંખ્યશાસ્ત્ર—એમાં દેહ તથા આત્માના ગુણોનું અલૌકીક
ખ્યાન છે. એના પ્રથમ અધ્યાયમાં વિષય નિરૂપણ કર્યો છે,
ખીજ અધ્યાયમાં મહત્ત્વ અહંકારાદિક પ્રધાનનાં કાર્ય કહ્યાં
છે. ત્રીજા અધ્યાયમાં વિષયથી વૈરાગ્યનો ખાધ વર્ણવ્યો છે. ચો-
થા અધ્યાયમાં વિરકુતોની આખ્યાયિકા કહી છે. પાંચમા અ-
ધ્યાયમાં પર પક્ષનું ખંડન કહ્યું છે. છઠ્ઠા અધ્યાયમાં બધા અ-
ધનો સારાંશ એકત્ર કરી સંક્ષેપથી કહ્યો છે. પ્રકૃતિ પુરૂષના
વિવેકથી પુરૂષનું અસંગતાન એ સાંખ્યશાસ્ત્રનું પ્રયોજન છે. એ
ટલે આત્મા દેહના અધ્યાશયી પોતાનું સ્વરૂપ હું દેહ છું આ-
ત્મા નથી એવું જે અસ્તાન માની લે છે, તેને ઉદાહરણ સિ-
દ્ધાન્તદ્વારા તથા સોધનદ્વારા, નિવૃત્તિ પમાડવાના સાધનોથી
થતા ભાક્ષનું ખ્યાન એમાં વર્ણવ્યું છે. એના કર્તા કપીલમુની છે.

પતાંજલિશાસ્ત્ર—એટલે યોગશાસ્ત્ર એમાં અંતઃકર્ણની શુ-

---

૧ આખ્યાણ યા વાત.

ધિદ્વારા, સમાધિ આદિથી જ્ઞાક્ષકણને પ્રાપ્ત કરવાના સાધનનું વર્ણન વર્ણવેલું છે. પાતાંજ્ઞ શાસ્ત્રના ચાર પાદ છે.

૧ સિદ્ધપાદ ૨ ક્રિયાપાદ ૩ વિમૂત્તિપાદ ૪ ફલપાદ.

૧ સિદ્ધપાદ—માં ચિત્તવૃત્તિના નિરોધરૂપ સમાધિ અને તેનાં સાધન અભ્યાસ વૈરાગ્યાદિ કહ્યાં છે.

૨ ક્રિયાપાદ—માં સમાધિનાં આઠ અંગ સાધન સાદે કહ્યાં છે ૧યમ; ૨નિયમ, ૩આસન, ૪પ્રાણાયામ, ૫પ્રત્યાહાર, ૬ધારણા, ૭ધ્યાન, ૮સમાધિ એ આઠ.

૧ અહિંસા, સત્ય, અજ્ઞાન્યર્થ ઇત્યાદિ દશ પ્રકારના યમ છે. ૨ તપ, સંતોષ, સ્વાધ્યાય, પવિત્ર રહેવું ઇત્યાદિ ૧૦ પ્રકારના છે. ૩ પદ્માસન સિંધાસન વિગેરે ચો-રાસી છે. ૪ સ્વાસોઆસને બંધ કરવો તેનું નામ પ્રાણાયામ. ૫ વિષયોમાંથી ચિત્તને અનિયોગ કરવો તેને પ્રત્યાહાર કહે છે. ૬ હૃદયાદિ સ્થાનમાં ચિત્તને સં-બંધ કરવો તેને ધારણા કહે છે. પૃથ્વી, જળ, તેજ, વાયુ, તથા આકાશ તત્ત્વ એ પાંચ તત્ત્વની. ૭ હૃદયાદિ સ્થાન મા યલા ધ્યાન કરવાવાળા પદાર્થમાં ચિત્તની એક તાનતા કરવી તેનું નામ ધ્યાન છે, એ ચાર પ્રકારનાં છે. પદસ્થ, પિંડસ્થ, રૂપસ્થ, તથા રૂપાતીત ધ્યાન. ૮ ધ્યેય, ધ્યાતા ભાવ દુર કરીને ધ્યાન કરવાવાળાની સાથે અભિન્નભાવથી રહેલું તેનું નામ સમાધિ છે. એના કર્તા પાતાંજ્ઞની નામ રૂપી છે. એમાં ઈશ્વરને અંગીકાર કરી જ્ઞાક્ષ પ્રતિપાદન કર્યો છે.

૩ વિભૂતિપાદ—માં યોગિની વિભૂતિ કહીછે.

૪ કલ્પપાદ—માં યોગથી બ્રાહ્મનું કૃત્ર પ્રાપ્ત થાયછે એમ કહ્યું છે. એના કર્તા પાતાંજળ નામ રૂપીછે. એમાં ઈશ્વરનો અંગીકાર કરી બ્રાહ્મ પ્રતિપાદન કર્યો છે.

ન્યાયશાસ્ત્ર—એટલે તર્કવિદ્યા એમાં પદાર્થોનું અર્થ જ્ઞાન ને તેમનો અરો ન્યાય છે. જેમકે જ્યાં ધુમાડો ત્યાં અગ્નિ છે. એરી પ્રતીવાદીની જે શંકા, તેનું શાસ્ત્રોક્ત વચ્ચે જે કે તપાસેલા લોહનો ગોળો તેમાં ધુમાડો હોતો નથી; કેવળ તેમજ અગ્નિજ છે. ઇત્યાદિ જે સમાધાનો તત્ત્વદ્વારા અજ્ઞાનનિ નિવર્તિને જ્ઞાનની પ્રાપ્તિદાયક છે. એમાં યુક્તિ પ્રધાન છે. એ શાસ્ત્ર બ્રાહ્મત્મા ગૌતમ રૂપીએ પંચમ્યાયરૂપે વર્ણવ્યુંછે.

વૈશેષિક—એમાં ન્યાયશાસ્ત્ર કરતાં સારી યુક્તિથી રચના લીધેલીછે. એનું મત અનુમાનને આધિનછે. અનુમાન વ્યાપ્તિ જ્ઞાનને આધિન છે. અને વ્યાપ્તિજ્ઞાન પદાર્થને વિવેક આધિન છે. એના પેહેલા અધ્યાયમાં જગત નિરૂપણ કીધુંછે. ખીજા અધ્યાયમાં દ્રવ્યનું નિરૂપણ કીધાછે. ત્રીજા અધ્યાયમાં આત્મા અને અંતઃકર્ણનું લક્ષણ કહ્યુંછે. ચોથા અધ્યાયમાં શરીરને તેને ઉપોચ્ચગી વિવેચન કર્યુંછે. પાંચમા અધ્યાયમાં કર્મ પ્રતિપાદન કર્યુંછે. છઠા અધ્યાયમાં શ્રોતધર્મ નિરૂપણ કર્યો છે. સાતમા અધ્યાયમાં ગુણસમવાયનું પ્રતિપાદન કર્યુંછે. આઠમા અધ્યાય

* દ્રવ્ય એ નવ છે. પૃથ્વી, તેજ, આકાશ, કાળ, દીશા, ઔત્તમ, મન, જળ, તથા વાયુ.

માં નિર્વિકલ્પક અને સતીકલ્પક પ્રતક્ષ પ્રમાણનું પ્રતિપાદન કર્યું છે. નવમા અધ્યાયમાં બુદ્ધિ વિશેનું પ્રતિપાદન કર્યું છે. દશમાં અધ્યાયમાં અનુમાનના ભેદનું પ્રતિપાદન કર્યું છે. એ પ્રમાણે પદાર્થોના તત્વજ્ઞાને કરીને, એકીશ પ્રકારના દુઃખના નાશ કરીને જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય, એવો પરમ પુરુષાર્થ સિદ્ધ કીધેલો છે. વૈશેષિક સૂત્રના કર્તા કણાદ મુની છે.

મિમાંસાશાસ્ત્ર—એના બે ભાગ છે. પૂર્વ મીમાંસા તથા ઉત્તર મીમાંસા.

પૂર્વમીમાંસા—એમાં વર્ણાશ્રમને અધિકાર પરત્વે બાંધ કરતા કર્મનો ઉપદેશ છે. કર્મ અનુશાનની રીતિ એમાં પ્રતિપાદન કરી છે. પ્રવૃત્તિ ધર્મના કર્મ એમાં મુખ્ય છે. કર્મમાં પ્રવૃત્તિથી અંતકાર્ણ શુદ્ધિ; તથા જ્ઞાન અને જ્ઞાનથી જ્ઞાનક્ષણ એમાં વર્ણવ્યું છે. એને ધર્મમીમાંસા પણ કહે છે. એના બાર અધ્યાય છે. એના કર્તા જૈમિની નામ રૂપી છે.

ઉત્તરમીમાંસા—એમાં જ્ઞાનમય વેદાન્તનું વર્ણન ને કર્મની નિવૃત્તિ છે. ઉપાસનાના સાધનનો વિચાર, જ્ઞાન ઉપાસનાનું ફળ ઇત્યાદિ વર્ણવેલું છે. એને બ્રહ્મમીમાંસા પણ કહે છે. એ ગ્રંથ વ્યાસ નારાયણ વેદાર્થને સૂત્રરૂપે વેદાર્થના જ્ઞાનને સાદ્યાર અધ્યાય રૂપે રચેલો છે. મીમાંસા ઉપર જો બાહ્ય રચે તેને આચાર્ય કહેવામાં આવે છે. મીમાંસા એટલે વેદાર્થ વિચાર.

ધર્મ શાસ્ત્રો—

સ્મૃતિઓ—એ ધર્મ શાસ્ત્ર કહેવાય છે. એમાં વર્ણાશ્રમના કાયિક, વાચિક, તથા માનસિક ધર્મો ધૃત્વૌઝીક તથા પારલૌઝીક બંને લોકને સુધારે એવા દીર્ઘ વિચારે લખાયલા છે.

પુરાણો—અરાટે પુરાણના કર્તા માહાત્મા વ્યાસ મુની છે. એમાં દેવોના આરાધન, ભક્તિ, જપ, તપ, દાન, નીતિ, રીતી, વિવેક, વૈરાગ્ય આદિ શ્રેષ્ઠ યોગ વેદને અનુસારે બોધ્યો છે. અરાટે પુરાણોમાં ભિન્ન ભિન્ન દેવની સ્તુતિ છે. અને તેને અનુસારે જે દેવ વિશે બ્રહ્મનું નિરૂપણ કરી, જે પુરાણમાં વ્યાખ્યાન કીધું હોય છે. તે દેવનું આરાધન તથા ઉપાસનાની રીત સિદ્ધી આદિ તેમાં જણાવેલા હોય છે. અને તે દેવને તેમાં સર્વથી શ્રેષ્ઠ ભાવનાથી માન્ય કરી માનેલા હોય છે. જેમકે વિષ્ણુ પુરાણમાં વિષ્ણુ, શિવ પુરાણ, સ્કંદ પુરાણાદિમાં શિવ મહેશ્વર શાદિને શ્રેષ્ઠ માન્યા છે. એ રીતે સર્વે પુરાણોમાં જુદા જુદા ભેદ દેખાય છે. પરંતુ દીર્ઘ વિચાર કરતાં તે સઘળો કાર્ય કારણની સંસ્તાર રૂપ સંસ્કૃતિનો ભેદ છે. પરંતુ જે ગ્રંથ કરવા લાગ્યો શ્રેષ્ઠ યોગ છે, તેના મુખતલોમાં કાંઈ ભેદ નથી. તેમ જે તજવા લાયક કુડા માર્ગ છે તેમાં પણ ભેદ નથી. અર્થાત એ સર્વે પુરાણોમાં કારણ બ્રહ્મની ઉપાસનાના યોગનું યોગન છે. તથા વેદને અનુસારે ધર્મ, અર્થ, કામ, અને મોક્ષને બોધ્યો છે.

ઉપ પુરાણો—એના કર્ત્તા પારાસર આદી ઘણા ઐષ્ટ સુ જાણીએ છે. એમાં પણ પુરાણોની પદ્ધતિ દેવની સ્તુતિ, જપ, તપ, દાન, વિવેક, નીતિ, બક્તિ, તથા વૈરાગ્ય આદિનો વિષય; તથા પુરાણો અને વેદને આધારે વર્ણાશ્રમ ધર્મનો બોધ કરેલો છે.

પૌરુષ ગ્રંથો—

નિબંધ—એટલે અજ્ઞાનની નિવૃત્તિ કરી જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ દ્વારા ખુદિ વધારનાર વાણી જેમાં ભરેલી છે; એટલે અમુક વિષય પકડી તે ઉપર સમાપ્તિ પર્યંત યથાસ્થિત અરા જ્ઞાન નો બોધ જેમાં વર્ણવ્યો છે તે. એવા ઘણા આર્થ ગ્રંથો છે.

વાદ—એ ગ્રંથોમાં પરસ્પર શાસ્ત્ર સખંધી તથા લૌકિક સખંધી વિષય ઉપર સંવાદ રૂપે વર્ણન કરી, શંકાનું ખંડન કરી શંકા રહીત બોધ વર્ણવ્યો હોય છે. એવા ઘણા ગ્રંથો ઘણા ઘણા પ્રસંગ ઉપર છે.

સિદ્ધાંત—એમાં ઉદાહરણ આપી શંકાનું નિવારણ અને ઉપાયોએ વર્ણવેલું શ્લોક દ્વારા વેદાર્થનું વર્ણન છે, તેને સિદ્ધાંત કહેવામાં આવે છે. એમાં દ્રષ્ટાંત આપી શંકા રહિત સિદ્ધિ પ્રાપ્તિ સિદ્ધાંતાનું વર્ણન હોય છે.

અર્ક—એમાં સર્વ વૃતાદિ કેવી રીતે કરવાં તેની, તથા વૃતાદ કરતી વખતે કેવી વ્યવસ્થા જોઈએ, તે સખંધી વ્યાખ્યાન છે.

દર્પણ—એમાં ધર્મનો વિચાર તેમાં આટલુંજ કરવું. બાકીનું

ન કરવું. મત્યાદિ સ્પષ્ટી કરણુ કરેલું છે. અને તેમ ન કરેતા આટલું કરેથી શુદ્ધિ. મત્યાદી શ્લોક રૂપે વર્ણન છે.

મયૂત—એમાં ઉપાચાર્યોએ સિદ્ધાંતપણા વડે કર્મ, ન્યાય તથા વ્યવહારાદિ કેવી રીતે કરીથી કરવાં તે સંખંધી વર્ણન હોવેલા છે. જેમાં કોઈથી જાદું કહી શકાય નહીં એવી રચના પુકત અંધો છે.

રત્ન—સર્વ અંધોમાં રત્ન રૂપે રહેલાં આર્ય બુદ્ધિનો ષાધ કરનારા અંધો; જેમાં કાંઈ પણ મેલવણી નહીં એવા પ્રકાશક સ્પષ્ટ અંધો છે.

રહસ્ય—એ અંધોમાં ખરા તત્વનું વર્ણન છે. અને તે એવા સ્પષ્ટ છે, કે કોઈપણ વાતનો સંદેહ રહે નહીં એવા સ્પષ્ટીકરણ કરનારા અંધો છે.

રાજ—રાજ્ય સંખંધી એટલે રાજ્ય વ્યવસ્થા કેવી રીતે કરવી, તથા રાજ્યવ્યવહારની પદ્ધતિ શત્રુ, મિત્ર, તથા પ્રજાના સંખંધમાં કેવી રીતે રાખવી. તથા રાજ્યરંગ કેવી રીતે જ્યરંગ માં લાવી ઉદયરંગમાં આપાવવો, તે સંખંધી રૂડો ષાધ છે. એ વા અંધો ઘણા છે. જેવા કે આન્વિક્ષિકી, ત્રણીવાર્તા, દંડની તિ, શાસ્ત્રતી મત્યાદી.

વિવેક—એમાં પોતપોતાના યથાયોગ્ય આધિકાર પરત્વે કા-ર્માંકાર્ય વિચાર છે એવા ઘણા અંધો છે.

સંગ્રહ—સર્વનો સંગ્રહ જેમાં સર્વ વાતોના ખુલાસા મળે છે.

ઉપર કહેલી સંતા સિવાયના પણ આર્ષગ્રંથો ધણા છે. જેને શોધ કરવાને ધણા શ્રમ હોય તોપણ કૃતેહ પામવું કહણ થઈ પડે એ નિઃસંદેહ છે. કેટલાક પંડીતાએ પોતાના નામ ઉપરથી ગ્રંથોનાં નામ પાડેલાં જેવાં કે— સંસ્કારભાસ્કર, શુદ્ધકમલાકર, વિશ્વનાયી ધૃત્યાદિ ધૃત્યાદિ. તંત્રોમાં તાંત્રિકને પરિશિષ્ટોમાં ને કારીકાઓમાં શ્લોકરૂપે કર્માદિનું વર્ણુ છે. કેટલાકો શાસ્ત્રના એ માર્ગ ગણેછે. દક્ષિણ માર્ગ અને ઉત્તર માર્ગ. અને વામ માર્ગ પણ કહેછે. દક્ષિણ માર્ગમાં ઉપર જણાવેલા શ્રાવ, આર્ષ, અને પૌરુષ શાસ્ત્રોનો સમાસ કરવામાં આવેછે. અને વામમાર્ગી લોકો શાસ્ત્રના એ વિભાગ કરેછે નિગમ અને આગમ. નિગમ એટલે વેદ અને આગમ એટલે તંત્ર, એ ઉભયને સમાન ગણી વૈદિકી શ્રુતિ અને તાંત્રિકી શ્રુતિ એ પ્રમાણે વામમાર્ગી ગ્રંથોનાં નામ અપાયલાંછે. સદરહુ વામમાર્ગની રીતિ ધણી અધર્મ અને બ્રહ્મ છે. કેમકે તેઓ ^૧આંડાળી જાતની ^૨જન્મસ્વલાક્ષીને દેવી પ્રમાણે માની વિચિત્ર રીતે પુજા કરેછે. તેણીએ પીધેલી ^૩મદીરાને પીએ છે. તથા મધુપાન કરવાથી હલદી થાય છે તો તેને પૃથ્વી ઉપર પડવા ન દેતાં, તે હલદી કરેલી મદીરાને તેના આચાર્ય સહીત ખીજા બધા આપી જાયછે. આવી વિચિત્ર તરેહની કંઠાળો આપે એવી તથા ઇલેલોકીક અને પારલોકીક રૂડા સાધનથી બ્રહ્મ કરે એવી, તથા વેદ વરૂંધ વિચિત્ર

ક્રિયાઓ એમાં છે. એ વિશે વિશેષ લખવું વ્યર્થ છે. નાસ્તિક મતો છ પ્રકારનાં છે. ૧ માધ્યમિક ૨ યોગાચાર ૩ વૈભાષિક ૪ ચાર્વાક ૫ સૌત્રાન્તિક ૬ દિગંબર એ દરેક મતો વેદની વિરુદ્ધ જુદી જુદી પ્રકારના બેદ ધરાવે છે. એ મતોના અંગો સંસ્કૃતમાં પ્રસિદ્ધ છે. પરંતુ તે વિશે વિશેષ વિવેચન કરવું અગોચર છે. કેમકે વેદ વિરુદ્ધ છે. માટે સદરહુ વામમાર્ગ તથા નાસ્તિક મતોનું વિશેષ વિવેચન ન કરતાં મારે નમ્રમત એટલોજ છે કે ઉપર કહેલા સર્વ લેખોમાંથી ધર્મ, અર્થ, કામ અને આજ્ઞા, એ ચારે પુરુષાર્થને અનુકુળ કરનાર ૩૬ ઓધક સાત્ત્વિક વૃત્તિના વિચારો હોય તેને ગ્રહણ કરી, આદિ વેદધર્મથી પ્રતિપાદન થએલા વર્ણાશ્રમ ધર્મના ૩૬ કર્મબંધનથી વર્તવું એ ગોચર છે.

પ્રથમ તો કર્મ ઉપાસનાનીજ જરૂર છે. કર્મ સિવાય મર્મ સમજવો અશક્ય છે. જેમ મેડી ચડવાને નિસરણીની જરૂર છે તેમ આત્મજ્ઞાનરૂપી મેડી ઉપર ચઢવાને ધર્મયુક્ત કર્મ કરવાની સંપૂર્ણ જરૂર છે. વળી સેંકડો વર્ષો થયાં મહાન આર્યોથી સ્થપાયેલી મૂર્તિપુજાને, સાંપ્રતકાળમાં કહાડી નાખવાને કંઈક દિર્ઘ વિચાર રહીત બોલાય છે; તે બેસમજનું છે. અને તે બોલનારાઓજ જે પુણ્ય વિચારે મૂર્તિપુજા સખંધી વ્યવસ્થા આદિકાળના આચાર્યોએ કેવા રૂપમાં બોધી છે, તથા શા હેતુથી બોધી છે, તે સખંધી સત્યાર્થ વિચારે સમજે તો, તેઓના વિચાર મૂર્તિપુજાથી વિરુદ્ધ ન હોય એ નિઃસંશય છે.

આ વિશાળ બ્રહ્માંડમાં કેટલાક પદાર્થો એવા વિચિત્ર છે

કે તેઓની મુળ સ્થિતિ આપણી ચક્ષુથી કળી શકાતી નથી, તથા તેઓમાં સમાસ થયેલા કેટલાક વિચિત્ર ગુણો કળી શકાતા નથી. પરંતુ તેના ખરા સ્વરૂપથી તદન જુદાજ સ્વરૂપમાં દેખા થઈ. ઉદાહરણ તરીકે—ચંદ્ર તથા સૂર્ય જે પ્રત્યક્ષ નાના નાના ગોળ પદાર્થો દૃષ્ટિને સ્પષ્ટ દેખાય છે. પરંતુ વાસ્તવિક રીતે તપાસતાં, તથા દુર્બિન આદિ સાધનોથી અવલોકન કરતાં તે ઘણાજ વિસ્તીર્ણ પદાર્થો છે; એમ સાબિત થાય છે. તેમજ વળી શ્રદ્ધિના કેટલાક પદાર્થો કે જે મનુષ્યકૃતિથી બનેલા હોય છે તે પણ કેટલેક પ્રસંગે તેના ખરા સ્વરૂપમાં ન દેખાતાં કેવળ જુદીજ રીતે આંખને ભાળવે છે. પરંતુ પુખ્ત વિચારે અવલંબન કરી તપાસેથી તેનું સત્ય સ્વરૂપ જણાય છે. અર્થાત—દરેક પદાર્થ તરફ ખરી મહેનતે અવલોકન કરી પુખ્ત વિચારે વિચારાય તોજ ખરા સ્વરૂપનું જ્ઞાન થાય છે—તેમ મૂર્તિપુજા તરફ પુખ્ત વિચારે વિચારવાની જરૂર છે.

એ તો સિદ્ધ છે, કે આદિકાળના આર્યો સૃષ્ટિમાં સર્વથી સુધારામાં શ્રેષ્ઠ ગણતા હતા અને તેઓએજ મૂર્તિપુજાનું સ્થાપન કર્યું છે. તથા હજારો વર્ષ થયાં તેમનાથી ઉતરતા આવેલા એ સંપ્રદાય હાલમાં પણ માન્ય છે. મહાત્મા શંકરાચાર્ય જે વા પેદાંતી બતને પૂર્ણ માન આપનાર આચાર્ય પણ મૂર્તિપુજાને ઉત્તેજન આપ્યું છે. આથી મૂર્તિપુજા એમાં કાંઈ મહત્ત્વ ગુણનો સમાસ રહેલો છે એમ સાબિત થાય છે.

એક તારયંત્રને ઉપર ચોટીયા જોનાર મનુષ્યને ક્રૂર તાર
યંત્રમાં રહેલી સોય હાલેછે એટલુંજ માલમ પડેછે. પરંતુ તેને
અભ્યાસી એટલે કે તાર સખંબી કામ જાણનાર માણસ તે સાં-
કેતનો અર્થ કરી આપણે તેમાં શે સમાચાર આવ્યોછે તે જા-
ણાવેછે. વળી દીવશે તારા છે છતાં આપણે જોઈ શકતા નથી.
પરંતુ નળીકા યંત્રથી જોવાથી તારાઓ દીવસે સ્પષ્ટ દેખાયછે, મતલબ
કે જોમ તારાઓ નળીકા યંત્રથી દીવસે દેખાયછે તથા તારમાસ્તરથી
તારના સંકેતની સમજ પડેછે. તેમજ મૂર્તિમાં સમાયલા મહતત્વની
ખબર તેની શ્રદ્ધા પુર્વક ઉપાસના કરનારનેજ માલમ પડેછે.
એટલે કે—નળીકાયંત્ર જોમ તારાનું ભાન કરાવનાર સાધનછે
તેમ શ્રદ્ધા પુર્વક ઉપાસના એ મૂર્તિના મહતત્વનું ભાન
આપનાર મુખ્ય સાધનછે. જો કે મૂર્તિપુજા એ નવું પ્રકારની
કનિષ્ઠ ભક્તિમાં સમાસ લેછે. પરંતુ તે કાઠી નાખવા લાયક કે
અનિષ્ઠ કરતા નથી. માટે એ સખંબી આદિ કાળથી ચાલતી
આવેલી વ્યવસ્થામાં સ્વચ્છૈય્યુક્ત દીર્ઘ વિચાર રહીત ડંકાન કર-
વાને યત્ન ન કરતાં, સાંપ્રત પ્રસંગમાં ઉપયોગી થઇ પડે એવા
વિષયમાં મન રોકવું એ યોગ્યછે.

વળી ધારે કે પરમાત્માની અલૌકિક શક્તિ વિશે ભાષણ
આપ્યું હોય, અને સારીપેટે શ્રમ કરી શ્રોતાઓના અંતઃકર્ણમાં

---

૧ શ્રવણ, કીર્તન, સ્મરણ, પાદસેવન, અર્ચન, વંદન,
દાસત્વ, સખ્યત્વ, આત્મ નિવેદન ઇવા સમરપત એ નવ.

બાધ ઠસાળ્યો હોય, તોપણ કેટલેક કાળે તે બાધ શ્રોતાઓના અંતઃકર્ણમાંથી વિસ્મર્ણ થાય એ નીઃસંસય છે. તેમજ પુસ્તકાદિમાં લખેલો લેખ પણ જોટલું ચિત્ર તથા ધાતુ આદિની બનાવેલી પ્રતિમા એશ્વર્ય સંધાંધી જ્ઞાનનું ભાન કરાવેછે, તેટલું જ્ઞાન આપી શકતો નથી. અર્થાંત—અજ્ઞાનમાં અજ્ઞાન ગામડીઓને પણ પ્રતિમા ઉપરથી ધ્રુવર સંબંધી જ્ઞાન સહેલાઈથી થઈ શકેછે. તથા દીર્ઘકાળ સુધી ભાષણો તથા લેખો કરતાં પ્રતિમાથી ધ્રુવર સંબંધી જ્ઞાન સતેજ યુક્ત ટકી રહે એવું પણ છે. અને તેથી જ જ્ઞાની આર્યોએ પરોપકાર અર્થે ધ્રુવર સંબંધી જ્ઞાન ત્વરાથી યાય, તથા દીર્ઘકાળ સુધી ટકી રહે એ હેતુથીજ આ રૂડો માર્ગ બાંધેલો છે. અને એ રૂડી યોજનાથીજ હજારો વર્ષ થયાં વિદેશીઓના હાથમાં રાજ્ય છતાં, આર્ય ધર્મ અદ્યાપિ પર્યંત રૂડી વ્યવસ્થા ઉપર રહ્યો છે. એવી રૂડી યોજના તરફ ધક્કાર બતાવવો એ અયોગ્ય છે. માટે માહાત્મા આર્યોએ બાંધેલા બાધ મુજબ પરમાત્માના સ્વરૂપ જ્ઞાનની ટોચ ઉપર પોતા હોયના પેટેલા નવધા ભક્તિને તાબે રહી ધર્મયુક્ત કર્મ કરવાની જરૂર છે. ભગવત ગીતામાં લખેલું છે કે-

શ્લોક.

॥ યઃ શાસ્ત્રવિધિ મુસૃજ્ય વર્તેતે કામ કારતઃ :

॥ નચ સિદ્ધિ મવાપોતિ ન સુખં ન પરાંગતિમ્ ॥

અર્થ—જે શાસ્ત્ર વીધિને છોડીને પોતાને ગમે તેમ સ્વચ્છંદ વૃત્તિએ આલે છે, તે સિદ્ધિ સુખને પરગતિને પામતો નથી.

આર્યો—આપણા વેદાકૃત ધર્મ છે. તેના બોધને પાળવો એજ રૂડો ધર્મ છે. આપણા આર્યજન મંડળના ધર્મની વ્યવસ્થા અવર ધર્મિઓ કરતાં શ્રેષ્ઠ છે. કેમકે અવર ધર્મિ પ્રજાઓના ધર્મ પુસ્તકોમાં વ્યવહારને માટે ઉપયોગી એવા સઘળા વિચારો લખેલા નથી. પરંતુ આર્યો આપણા ધર્મ શાસ્ત્રોમાં ઈશ્વર કૃપાથી, સર્વ વિષયોનું ધૃલૌકીક વ્યવહાર સખંધી જ્ઞાન, તથા પારલૌકીક સખંધી કલ્પાણકારી સાર અસાર પવિત્ર વિચાર સંપૂર્ણ જાણાવેલા છે અને તેથી ધર્મ સખંધી જ્ઞાન જીવવાની આર્ય પ્રજા તારે સંપૂર્ણ અગત્ય છે. અને શ્રદ્ધાનું યદ્યં વેદનું અર્થ તત્ત્વ જાણવાને યત્ન કરવું યોગ્ય છે. વેદ: પરમ દૈવતં વેદ એ સર્વથી શ્રેષ્ઠ છે. એ વિષે મહાન રૂ-ષિઓએ ઘણું લખેલું છે. તથા સાંપ્રતકાળના અન્ય દેશીઓએ પણ એને માટે ઘણું લખેલું છે. તે બધાનો સમાવેસ કરતાં આ લઘુ અંક વિશેષ વિસ્તાર્યું થાય એવું છે, માટે તે વિશેષ વિશેષ લખી લખાણ કરતો નથી. કરનલ એચ. એસ. આનલકોટ વેદની મહત્તાને માટે નીચે પ્રમાણે તેના બાષણમાં લખે છે,

“ I recognize the Vedas as the earliest of extant religious writings, the repository of the highest thought of archaic man, the spring

source of all subsequent philosophies; and I believe that if modern India could be brought to study and understand the true meaning of the Vedas, they would find in them so much that is noble, so much to satisfy the strongest spiritual yearnings of the national Indian heart, that no one young man, whether college-bred or not, would be tempted either to lapse into infidelity or fly off at a tangent into Christianity."

“આમાં કહ્યા પ્રમાણે વેદ પ્રાચીન અને મહાન્ ધર્મ થયે છે. ઉમદા અને ગંભીર વિચારો આમાં લખાયેલા છે. ખીજા બધા તત્ત્વજ્ઞાનનો તે માખાપ છે. જો કદાપી આધુનિક ભરતખંડ વાસિઓ વેદનો અભ્યાસ કરે, અને તેનો ખરો અર્થ સમજે તો તેમાં તેમને એટલું બધું ભવ્ય અને આત્મજ્ઞાન સંખ્યાની ઉત્કંઠાઓને ત્યાગ કરવા જેટલું મળી આવે કે, કેઈ પાઠશાળામાં કેળવાયેલો કે પછી ઘેર ભણેલો વિદ્વાન નાસ્તિક તો ભરેલા વિચાર નહિ કરે તે નાસ્તિક થવાને નહિ લલચાય અથવા અન્ય ધર્મો તરફ નજર નહિ કરે.”

વેદની મહાન મહત્તાએ અવર દેશીજનોના અંતઃકર્ણ ઉપર તેની મહત્તાની પ્રકાશીત છાપ મારી છે. તે વેદનો યથ-

સ્ત્રી મહાયશ છે, પરંતુ સાંપ્રતકાળના કેટલાક સ્વચ્છંદીઓ
 પોતાને સુધરેલા સમજી સ્વચ્છંદ પણ દિર્ઘદ્રષ્ટિએ ન જોતાં
 અપકૃષ્ટ વિચારે વર્તે છે; તે સંપૂર્ણ અદકારક છે. જો તેઓ
 ક્ષણ માત્ર દિર્ઘ દ્રષ્ટિથી તપાસે તો તરતજ માલમ પડે કે, આર્ય
 મંડળના નિયમો સંપૂર્ણ પુખ્ત વિચારે રચાયેલા છે. અને તે
 ની ખરી ખુખી તો વેદને જાણવા વાળાજ જાણી શકે છે. વે
 દને જાણ્યા શિવાય તે સંમંધી અલ્પ બુદ્ધિથી અશ્રદ્ધ થવું એ
 તો અત્યંત દુઃખદ માર્ગ છે, અને આર્ય વિષ્ણુને સંપૂર્ણ ખામી
 પોણિયાડનાર છે. એટલુંજ નહીં પરંતુ અશ્રદ્ધોનો વા આર્ય
 પ્રજાને વાચતો આર્ય લોકોને ઉન્નતિમાં ઝળકવાનું ખરેખર
 રૂઝ્દાધારામાંજ પડે, અને ધર્મ, અર્થ, કામ તથા મુખ્ય સત્તાના
 ધૃતલોકીક ઉજળા કાર્યમાં પ્રકાશીત પ્રસાદ પામતો દુર્લભ થાય;
 તથા પારલોકીક કલ્યાણ સાર તથા આ લોકના સર્વેના રક્ષાને
 સાર કંઈ પણ થઈ શકે નહીં. કેમકે સ્વધર્મ ઉપર આસ્થા,
 જિતેન્દ્રિયપણું, શમદમ્ભ, શાંતિ સંતોષ, મહાત્મતા, ઔદાર્યતા,
 શૌર્ય, ક્ષમા, સત્ય, પ્રમાણિક પણું, દયા, પરોપકાર, ગુણસંપણું,
 એ સર્વ મનુષ્ય માત્રના ઊંચ સદ્ગુણો શ્રદ્ધા ઉપર આધાર
 રાખે છે. કેમ કે શ્રદ્ધા હોયતોજ સ્વધર્મ ઉપર આસ્થા રહે,
 અને સ્વધર્મ ઉપર આસ્થા રહેથી, ઉપર કહેલા સર્વ ઊંચ
 ગુણો અધિકાર પરત્વે પ્રાપ્ત થાય. પરંતુ અશ્રદ્ધ થયે સ્વધર્મ
 ઉપરની આસ્થા ઢુટે, અને ઉપરના સદ્ગુણો પલટાઈ જઈ એ

(૩૮)

પ્રમાણિકપણું, કપટ, જુક, સંસારી સ્વાર્થ, સંશય, જમણા, અ
સંતોષ, લાભ, ખીજની અદેખાઈ, સ્ત્રી વિષયમાં લલુતા, કામ
ચોરી, કાળ ચોરી, વચન ચોરી, દેશ, કુવ્યસન, ધાતકીપણું,
અનિતીતપણું, ઇત્યાદી ધિક્કાર પાત્ર અવયુજો આવે અને
આર્યની ઉન્નતિને બદલે અધમ સ્થિતિ થાય એ નીઃસંદેહ છે.
માટે અશ્રદ્ધ ન થતાં વેદ ધર્મનું સંપૂર્ણ જ્ઞાન સંપાદન કરવાને
યત્ન કરો, અને મહાત્માઓના કહેલા માહા વાક્યો ઉપર શ્ર
દ્ધા રાખી, શંકા પડે ત્યાં સારા વિદ્વાનથી સમાધાન સંપાદન
કરી, રૂડા ધર્માચર્યથી વર્તો. પણ નાસ્તિક થઈ અશ્રદ્ધાનું
થવું એ યોગ્ય નથી. વ્યાસ મુની કેહે છે કે—

શ્લોક.

॥ અજઞ્ઞા શ્રદ્ધ જ્ઞાનશ્ચ સંશયાત્મા વિનश्यति ।

॥ નાયંલોકોસ્તિ ન પરો ન સુखं સંશયાત્મ નઃ ॥

॥ શ્રદ્ધાવાન્ લભતે જ્ઞાનં તત્પરઃ સંયતેન્દ્રિયઃ ।

॥ જ્ઞાનં લબ્ધવાપરાં શાંતિમ ચિરેણાધિ ગચ્છતિ ॥

॥ નાસ્તિકા ભિન્ન મર્ચ્યાદાયે નિશ્ચય બહિઃકૃતાઃ ।

॥ તેષાં નવિદ્યતે સિદ્ધિ રાસ્તિકે સિદ્ધિરુત્તમા ॥

અર્થ—અજ્ઞાની અશ્રદ્ધા વાળો અને સંશયવાળો નાશ પા
મે છે. સંશયાત્મા પુરૂષને આ લોકમાં કે પરલોકમાં સુખ અને
કાર્તિ મળતાં નથી. મન આદિક ઇન્દ્રિયોને વશમાં રાખનાર,

ગુરૂની સેવા કરનાર એવા અર્ધાવાન જ્ઞાન પામે છે. અને જ્ઞાન પામ્યાથી થોડા કાળમાં ઉત્તમ શાંતિને પામે છે. જે માણસો નાસ્તિક છે, શાસ્ત્રે કરેલી મર્યાદાઓને છોડીને ઉન્માર્ગે સ્વછંદપણે વર્તે છે, અને જોવાનો એક ખણ સ્થિર નિશ્ચય નથી, તેમને જ્ઞાન કે અંતઃશાંતિ આદિક સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થતી નથી; પણ આસ્તિક એટલે અર્ધાવાનને પરમ સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે.”—

અર્ધા એજ સર્વ સુખદ માર્ગને અનુકૂળ કરનાર એટલે અને કાળ ક્રમાનુસારે આર્યો પરાધિન થઈ મ્રાણીત થયા છે, તે એથીજ જશે. અને શૌર્યથી સખળ તેજસ્વી આદિ યશસ્વી આર્ય સ્થીતિ ઉદય થઈ પુનઃ આદિ આર્યરંગની જય પતાકા ફરકશે.

આર્યો આર્ય ધર્મ કંઈ અર્વાચીનકાળમાં છેક અધમ થયો છે એમ નથી, કેમકે એની શાંતિયુક્ત પતાકા છેક કન્યા પુત્રીથી તે હિમાલયના શિખર સુધી તથા સિંધુથી તે બ્રહ્મપુત્રા પુખી ફરફર ફરકી રહેલી છે. તોપણ ધર્મના જયજ્ઞાંડા ઉપર 1700 વર્ષ પર સત્તાથી મ્રાણીત થવાથી અજ્ઞાન રૂપી ધળ વળગી રહેલી છે. તે વેદ ધર્મ પ્રદિપ્ત થયે ખરીજઈ પ્રકાશિત થશે. મોટે આર્યો અલ્પ દ્રષ્ટિના અધમ જનોની સમતોને મુકી વેદ ધર્મને જાણે. —તત્ત્વજ્ઞાનથી સિદ્ધ થયેલો તથા વેદ વણેલો તથા માન્ય રાખેલો એક વ્યાપક સર્વાત્મા ધ્વજ સખંધીનું જ્ઞાન, યોગ તથા મંત્રની સૌર્ષિનું સત્ય, પુનઃ જન્મ સખંધિ આર્ય શીષ્ જનોએ માન્ય રાખેલું છે; તેના સખંધમાં દેવ તથા પીતૃ દે-

વના વિષે અધ્યાપૂર્વક આસ્તિકપણું, ગૃહ્ય સુત્રમાં વર્ણવેલા સામાન્ય સદાચારથી વર્તવું એજ ધર્મ. પણ સાંપ્રતકાળના અપકવ બુદ્ધિથી છીન બિન્ન બકનારાઓની સમતીને અનુસરવું, એ તો ઉર્ધ્વતાઈ ધ્યા અન્ય રીતીએ કહીએ તો પાપાંડ છે. પણ આર્ય તું ધ્યાદરાખ, કર્મ ઉપાસનાથી ચઢતાં ચઢતાં સાત સંપાદન થયેથી પ્રવૃત્તિના અશાંતિ યુક્ત કર્મને સંપૂર્ણ અનુભવ લઈ તેને ત્યાગી નીવૃત્તિ કર્યથી શાંતિમાં લય લિલ્લ થયેથી પરમ કલ્યાણ ધ્યા મોક્ષછે. પણ સાંપ્રત પ્રસંગમાં કર્મ ઉપાસનાને અધ્યાયી ગ્રહણ કરી અનુસરવું યોગ્યછે. માટે વેદ ધર્મને અનુસર, એજ ચારે પુરુષાર્થ તથા સર્વ સુખ સત્તાને આપનારોછે, તથા એથીજ શાંતિ સીધી તથા પ્રભુ પ્રસાદ પામવાને યોગ્ય થવાય એવુંછે. માટે આર્યજનો ખરા ખતથી આપણા અનાદિ લૂદ ધર્મને પ્રદિપ્ત કરવાને અધ્યાત્મ થઈ ખતીલા થાવ અને તેમાં તમને શ્રીરંગ જ્યરંગ આપો. તથાસ્તુ.

કુચના,

સંપ વિષય અમારા તરફથી છપાઈ આવેર પડેલા છે તેની ક્રીમત છપાઈ છે જેને જોઈએ તેને પાછળ લખેલા ગમે તે દેકાણેથી મંગાવી લેવી.

કર્તા.

